

COLLOQUIA RUSSICA

Series I, vol. 9

Rus' and Poland (10th–14th centuries)

Publication from the 9th
International Scientific Conference,
Przemyśl, 5th–8th December, 2018

Edited by
Vitaliy Nagirnyy
and Tomasz Pudłocki

Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”
Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Przemyślu

Kraków 2019

Marek Mika
(Warszawa)

„...В ПУСТЫНЮ МЕЖЮ ЛАХЫ И ЧЕХЫ...”, czyli gdzie zmarł wielki książę kijowski Światopełk Włodzimierzowicz?

Postać wielkiego księcia kijowskiego Światopełka Włodzimierzowicza, zwanego też Przeklętym, od dawna interesuje historyków. Wspomniany władca ruski i zięć króla polskiego Bolesława Chrobrego nie cieszył się dobrą opinią autora „Powieści minionych lat”, który na początku XII w., jako pierwszy opisał czyny księcia i okoliczności jego zgonu. Nie należy jednak zapominać, że autor „Powieści minionych lat” pisał swoje dzieło w czasach, gdy na Rusi nie rządzili potomkowie Światopełka, ale jego głównego politycznego rywala – Jarosława Włodzimierzowicza. Oni to byli dobroczyńcami i sponsorami kijowskiej Ławry Pieczerskiej, gdzie funkcjonował i tworzył ruski kronikarz. Wzmiankowana przez autora „Powieści minionych lat” śmierć Światopełka Włodzimierzowicza na pustkowiu między Polską a Czechami („в пустыню межю Лахы и Чехы”) niekoniecznie jest jednak tylko teologiczną metaforą, oznaczającą zgon przeklętego władcy na miejscu niepoświęconym, z dala od ludzi i Boga. Pozbawione osadnictwa ludzkiego pustkowia na polsko-czeskim pograniczu wspominają również inni średniowieczni kronikarze. Bez obawy popełnienia pomyłki można więc powiedzieć, że istnienie niezamieszkałej puszczy w Górach Sudeckich, na obszarze między dzisiejszą Szklarską Porębą a Jesionikiem, oddzielającej w średniowieczu ziemie Piastów i Przemyślidów, jest faktem historycznym i tam należy szukać rzeczywistego miejsca pochówku Światopełka Włodzimierzowicza. Osobną sprawą jest, czy aby autor „Powieści minionych lat”, który wspomniał, iż przeklęty książę dokończył życia „в пустыню межю Лахы и Чехы”, dbając o dydaktyczny i moralizatorski charakter swojego dzieła, nie miał również na myśli pustkowia czy też pustelni, gdzie zmarł syn Włodzimierza Wielkiego.

Źródła nie znają daty urodzin Światopełka, syna wielkiego księcia kijowskiego Włodzimierza i Anny, córki cesarza bizantyńskiego Romana. Zdaniem

historyków Włodzimierzowicz przyszedł na świat około 978/979, 980, 981 lub nawet 987 r.¹ Są to oczywiście jedynie domysły badaczy. Nie wchodząc głębiej w całe zagadnienie, należy zauważyć, że Światopełk uznawany jest za najstarszego syna Włodzimierza, który zmarł 15 lipca 1015 r., a więc jego potomek musiał się urodzić odpowiednio wcześniej². Istnieje także pogląd, że Światopełk był przedstawicielem starszej linii dynastii ruskich Rurykowiczów, synem (pogrobowcem?) Jaropełka Światosławowicza³, a nawet Olega Światosławowicza⁴.

Po śmierci Włodzimierza, jego najstarszy syn zmuszony był toczyć ciężkie walki o tron w Kijowie z młodszym bratem Jarosławem, określanym mianem Mądry. W tym samym czasie zamordowani zostali dwaj inni bracia wspomnianych tu książąt: Borys i Gleb. Winą za ich śmierć źródła ruskie, a zwłaszcza pisana na początku XII w. *Powieść minionych lat*, obarczają Światopełka⁵. Niewykluczone jednak, że zabójstwa Włodzimierzowiczów dokonali siepacze Jarosława. Tak przynajmniej – w odniesieniu do księcia Borysa – podaje skandynawska saga o Eymundzie (Edmundzie)⁶. Jakkolwiek było, ruska opinia publiczna uznała, że sprawcą zbrodni obydwu braci i późniejszych świętych prawosławnej cerkwi był Światopełk. Wpływ na taki stan rzeczy miał niewątpliwie fakt, iż w państwie Rurykowiczów znana była wyłącznie wersja wydarzeń zamieszczona na kartach *Powieści minionych lat*. Nie należy jednak zapominać, że jej autor, który ze szczegółami opisał zabójstwo Borysa

¹ N. de Baumgarten, *Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides russes: du Xe au XIIIe siècle*, Roma 1927, tab. 1 (Seria: *Orientalia Christiana*, vol. 9/1, nr 35); W. Dworzaczek, *Genealogia: Tablice*, Warszawa 1959, tab. 21 (zm. 1019); W. K. von Isenburg, *Stammtafeln zur Geschichte der europäischen Staaten*, Bd. 2: *Die außerdeutschen Staaten*, Marburg 1965, tab. 89 (zm. 1019); Л. Войтович, *Княжа доба на Русі: портрети еліти*, Біла Церква 2006, с. 248; В. Богуславский, В. Бурминов, *Древняя Русь: Рюриковичи. Иллюстрированный исторический словарь*, Москва 2009, с. 465.

² Próbę ustalenia w miarę dokładnej daty urodzin zaciemnia biblijna osnowa, na której tworzony jest rodowód potomstwa Włodzimierza, por.: С. М. Михеев, *Различия в описаниях событий и взаимоотношения текстов борисоглебского цикла*, „Славяноведение”, 5, 2007, с. 18.

³ V. Křížek, *Dějiny národů slovanských v přehledu synchronistickém*, Tábor–Jindřichův Hradec 1871, tab. 16; N. de Baumgarten, *Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides russes*, tab. 1; W. K. von Isenburg, *Stammtafeln zur Geschichte der europäischen Staaten*, Bd. 2, tab. 89. Ten ostatni podaje, że Światopełk był synem Jaropełka Światosławowicza (a więc bratankiem wielkiego księcia kijowskiego Włodzimierza) i niejkiej Malfady. Ostatnio w tej sprawie A. Ф. Литвина, Ф. Б. Успенский, *Выбор имени у русских князей в X–XVI вв. Династическая история сквозь призму антропониимики*, Москва 2006, с. 49; В. Богуславский, В. Бурминов, *Древняя Русь: Рюриковичи*, с. 465–466.

⁴ H. Grote, *Stammtafeln. Mit Anhang: Calendarium medi aevi*, Leipzig 1877, tab. 327, s. 428.

⁵ И. А. Новицкий, *Расследование убийства князей Бориса и Глеба*, Москва 2015, с. 5–22.

⁶ *Saga ob Eymunde*, изд. Е. А. Рыдзевская, [in:] *Древняя Русь и Скандинавия в IX–XIV вв.: Материалы и исследования*, ред. И. П. Шаскольский, Москва 1978, с. 90–91. W tej sprawie, zob.: Н. Н. Ильин, *Летописная статья 6523 года и ее источник (Опыт анализа)*, Москва 1957, с. 94–95, 141, 169–169; М. Х. Алешковский, *Повесть временных лет: Судьба литературного произведения в Древней Руси*, Москва 1971, с. 121–131; В. Rybakow, *Pierwsze wieki historii Rusi*, przekł. A. Olejarczuk, Warszawa 1983, s. 58–59; И. Н. Данилевский, *Древняя Русь глазами современников и потомков (IX–XII вв.): Курс лекций*, Москва 1998, с. 343–347; А. В. Назаренко, *Древняя Русь на международных путях: Междисциплинарные очерки, культурных, торговых, политических отношений IX–XII веков*, Москва 2001, с. 451–504; А. В. Поппа, *Земная гибель и небесное торжество Бориса и Глеба*, „Труды Отдела древнерусской литературы” [dalej: ТОДРЛ], 54, 2003, с. 304–336. Tradycyjny pogląd w tej sprawie: А. А. Шайкин, „Оставим все, как есть” (по поводу современных интерпретаций убийства Бориса и Глеба), „ТОДРЛ”, 54, 2003, с. 337–369.

i Gleba, redagował swoje dzieło w czasach, gdy na Rusi rządili potomkowie głównego politycznego rywala Światopełka – Jarosława Włodzimierzowicza⁷. Oni to byli dobroczyńcami i sponsorami kijowskiej Ławry Pieczerskiej, gdzie funkcjonował i tworzył ruski latopisarz. Ten ostatni natomiast nie wahał się nawet nazwać Światopełka mianem „Przekłęty”⁸. Czy taki właśnie był – trudno jednoznacznie powiedzieć.

Z pewnością wspomniany tu książę nie miał na swoim koncie wielu sukcesów. Wypędzony w 1015 r. przez Jarosława z Rusi, udał się na dwór władcy polskiego Bolesława Chrobrego, którego córkę miał za żonę. Odzyskawszy w 1018 r. tron kijowski, dzięki wojskowej interwencji swojego teścia, musiał sownie odwdziaczyć się Chrobremu, który korzystając z okazji zajął Grody Czerwieńskie⁹. Pozbywszy się kłopotliwych polskich sojuszników (podobno osobiście wydał rozkaz wymordowania Lachów), Światopełk niedługo cieszył się władzą w Kijowie, gdyż do rozprawy z nim ponownie stanął Jarosław. Nie mogąc liczyć na militarne wsparcie ze strony swojego teścia, sięgnął po pomoc koczowniczych Pieczyngów. Okazała się ona niewystarczająca. Stoczona w 1019 r.¹⁰, a być może nawet w 1020 r.¹¹, bitwa z wojskami Jarosława nad rzeką

⁷ Autor *Powieści minionych lat* redagował odnośny fragment na podstawie *Opowieści o świętych męczennikach Borysie i Glebie*, napisanej prawdopodobnie przez ruskiego skrybę klasztornego Nestora, por.: С. М. Михеев, *Различия в описаниях событий*, s. 18. Zdaniem niektórych badaczy, wspomniane wyżej hagiograficzne dzieło, pochodzi z lat siedemdziesiątych lub osiemdziesiątych XI w., por.: A. Poppe, *Spuszczna po Włodzimierzu Wielkim: Walka o tron kijowski 1015–1019*, „Kwartalnik Historyczny”, 102, 1995, 3–4, s. 6–7; M. Bartnicki, *Władca i poddani w historiografii ruskiej XI–XIII wieku*, Lublin 2015, s. 79; А. М. Ранчин, *Памятники Борисоглебского цикла: текстология, поэтика, религиозно-культурный контекст*, Москва 2017, s. 17–53; Bardziej ostrożne stanowisko zajęła tutaj Э. С. Смирнова, *Отражение литературных произведений о Борисе и Глебе в древнерусской станковой живописи*, „ТОДРЛ”, 15, 1958, s. 312–318; Idem, *Борис и Глеб*, [in:] *Православная энциклопедия*, т. 6, Москва 2003, s. 44–60. Autorka przyjmuje, że *Opowieści o świętych męczennikach Borysie i Glebie* to produkt z końca XI w. Wtedy też pojawiły się pierwsze pieśni religijne ku czci św. Borysa i św. Gleba. Gdy chodzi o polityczną tendencję w szerzącym się kulcie obydwu książąt, patrz: Д. С. Лихачев, *Некоторые вопросы идеологии феодалов в литературе XI–XIII вв.*, „ТОДРЛ”, 10, 1954, s. 89. Kontrowersyjny wydaje się być jednak wniosek, jakoby ruska hagiografia, w przypadku kultu św. Borysa i św. Gleba, czerpała wzorce z czeskiej legendy o św. Waclawie, zaś książę praski Bolesław I Srogi stanowił archetyp księcia kijowskiego Światopełka Przekłętego, por.: V. Adamovič, *The Accursed Princes: Boleslaus I the Cruel of Bohemia and Sviatopolk the Accursed of Kiev: an Attempt of Comparison*, [in:] *Rus' and countries of the Latin Culture (10th–16th c.): Publication from the 6th International Scientific Conference, Krakow, 26th–28th November, 2015*, ed. V. Nagirnuy, Krakow 2016, s. 57–63 (Seria: *Colloquia Russica, Series I*, vol. 6).

⁸ *Лаврентьевская летопись*, [in:] *Полное Собрание Русских Летописей* [dalej: ПСРЛ], т. 1, ред. Е. Ф. Карский, Ленинград 1926, стб. 143. W tej sprawie Н. М. Карамзин, *История государства Российского*, т. 2–3, Москва 1991, с. 14; А. А. Шайкин, *Повесть временных лет: История и поэтика*, Москва 2011, с. 141.

⁹ *Kronika Thietmara*, ed. M. Z. Jedlicki, Poznań 1953, s. 618–623; *Лаврентьевская летопись*, стб. 142–144. W tej sprawie W. Abraham, *Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi*, t. 1, Lwów 1904, s. 85; S. M. Kuczyński, *Studia z dziejów Europy Wschodniej X–XVII w.*, Warszawa 1965, s. 23, 79–84; A. Kijas, *Ruś*, Poznań 2014, s. 58 (Seria: *Początki Państw*); K. Kollinger, *Polityka wschodnia Bolesława Chrobrego (992–1025)*, Wrocław 2014, s. 240–259, 267–302.

¹⁰ А. А. Шахматов, „*Повесть временных лет*” и ее источники, „Труды Отдела древнерусской литературы – Академия наук СССР”, 4, 1940, с. 35; В. Рыбаков, *Первые веки истории Руси*, s. 58; В. Богуславский, В. Бурминов, *Древняя Русь: Рюриковичи*, с. 466; А. А. Шайкин, *Повесть временных лет: История и поэтика*, с. 141, 156. А. Гиппиус, *Битвы Ярослава Мудрого: структура и стратиграфия летописного нарратива*, [in:] *Нарративные традиции славянских литератур: От Средневековья к Новому времени. К юбилею члена-корреспондента РАН Е. К. Ромодановской*, ред. И. В. Силантьев, Новосибирск 2014, с. 40, 44–45.

¹¹ И. А. Новицкий, *Расследование убийства князей Бориса и Глеба*, с. 27–34, 128. Datę wydarzenia autorzy najważniejszych latopisów podają „лѣто 6527”, co przypada na rok marcowy 1019/1020, por.: Н. Г. Бережков, *Хронология русского летописания*, Москва 1963, с. 347.

Altą, zakończyła się dla pechowego Włodzimierzowicza klęską i polityczną katastrofą. Zwycięski brat zajął ponownie Kijów, którego już nie wypuścił z ręki¹².

Jak podaje anonimowy autor *Powieści minionych lat*, po przegranych zmaganiach o tron kijowski, książę Światopełk: „К вечеру же в долѣ Ірославѣ. а Стополкъ бѣжа. и бѣжащю ему нападе на нь бѣсъ. и ра слабѣша кости ѿго. не можаше сѣдѣти [на кони] и несахуть и на носилѣхъ. принесоша и къ Бестою бѣгающе с нимъ. в нѣ же глѣще побѣгнѣте со мною. женуть по насъ. втроци же ѿго всылаху противу. еда кто женеть по насъ. и не бѣ никогоже в слѣдѣ гонащаго. и бѣжаху с нимъ . в нѣ же в немоци лежа . [и] вѣсхопивѣса глѣще . все женуть [в женут] побѣгнѣте . не можаше терпѣти на единомѣ мѣстѣ . и пробѣжа Ладѣскую землю . гонимѣ Бѣимѣ гнѣвомѣ . прибѣжа в пустыню . межю Ляхы и Чехы . испроверже злѣ животь свои [в томѣ мѣсте] . ѿгоже по правдѣ . тако неправедну суду нашедшю на нь . по шпештви сего свѣта . приташа мукы в каньнаго . показоваше гавѣ посланага пагубнага рана . вѣ смрѣть немѣлостивно вѣгна . и по смрѣти вѣчно мучимѣ естѣ свазанѣ . естѣ же могъла ѿго в пустыни и до сего дне . исходитъ же ѿ неѣ смрадѣ золь . се же Бѣ показа на наказанье княземѣ Русьскимѣ . да аще сии еше сиче же створатѣ [се слышавше туж казнѣ прѣимѣт . но и больши сее . понеж вѣдаѣ се сѣтворатѣ] такоже зло . оубиство . ꙗко бо мсти|и приѣ Кайнѣ оубивѣ Авела”¹³.

Cytowany wyżej tekst niedwuznacznie wskazuje, że po klęsce Światopełk udał się na emigrację, najpierw do Brześcia, a następnie na ziemie polskie¹⁴. Nie odważył się jednak prosić ponownie o pomoc Bolesława Chrobrego, obawiając się prawdopodobnie konsekwencji za niełojalne zachowanie wobec polskich sprzymierzeńców, którzy pomogli mu wcześniej odzyskać tron w Kijowie¹⁵.

¹² B. Rybakow, *Pierwsze wieki historii Rusi*, s. 58.

¹³ „Pod wieczór zaś zwyciężył Jarosław, a Światopełk zbiegł. I uciekawszy, napadł nań bies, i osłabły kości jego, nie mógł siedzieć na koniu, i niesiono go na noszach. Uciekający z nim przynieśli go do Brześcia. On zaś mówił: Uciekajcie ze mną, gonią za nami. Pachołkowie zaś jego posyłali zobaczyć: Czy kto goni za nami? I nie było nikogo, co by za nimi gonił, i uciekali z nim. On zaś w niemocy leżał, i zerwawszy się, mówił: Oto gonią, o, gonią, uciekajcie! Nie mógł wytrwać na jednym miejscu, i przebiegł przez ziemię laską, ścigany Bożym gniewem; i przybiegłszy w pustkowie między Lachami i Czechami, zakończył zły żywot swój w tym miejscu. Sprawiedliwy tedy sąd spadł nań, na niesprawiedliwego; po odejściu z tego świata spotkały go męki, przekłętego; wskazuje na to jawnie zesłana nań zgubna kara, która o śmierć niełitościwie go przyprawiła, i po śmierci związany jest wieczną męką. Jest zaś mogiła jego w pustkowie do dziś dnia; wychodzi z niej smród okrutny. To zaś Bóg okazał na przestrożę książcom ruskim, aby jeśli ci [znowu] tak uczynią, usłyszawszy o tym, to takąż karę otrzymają, i jeszcze większą od tej, ponieważ, wiedząc, co się stało, popełnią także okrutne bratobójstwo. Siedem bowiem zemst przyjął Kain, zabiwszy Abla”. *Лаврентьевская летопись*, стб. 144–145.

¹⁴ H. Paszkiewicz, *Początki Rusi*, przyg. K. Stopka, Kraków 1996, s. 103, przyp. 75.

¹⁵ Zamieszczona w *Powieści minionych lat* pod datą 6526 (1018) wzmianka o mordowaniu polskich wojów na rozkaz Światopełka jest podobna do zamieszczonej w tym samym źródle pod datą 6577 (1069) zapiski o zabijaniu zbrojnych załóg Bolesława Śmiałego (Szczerzego) z polecenia jego dotychczasowego sojusznika księcia Izjasława. Większość badaczy przypuszcza, że jest tutaj mowa o tym samym wydarzeniu, które ruski autor zamieścił w dwóch różnych miejscach swego latopisu, w zmienionych realiach politycznych. W tej sprawie ostatnio K. Kollinger, *Polityka wschodnia Bolesława Chrobrego*, s. 250–251. Niewykluczone jednak, że wypadki wspomniane pod datami 6526 (1018) oraz 6577 (1069), aczkolwiek mające podobną fabułę, są historycznym opisem dwóch różnych sytuacji, por.: Г. Ловмянский, *Взаимные отношения Руси и Польши в средние века*, „Советское славяноведение”, 3,

Tknięty paralizem i manią prześladowczą, udał się na polsko-czeskie pogranicze, gdzie zmarł na jakimś pustkowiu. Mając na uwadze dydaktyczno-moralizatorski charakter swojego dzieła, ruski latopisarz ukazuje pośmiertną egzystencję ciała domniemanego zabójcy Borysa i Gleba, które pochowane w mogile, wydaje nieprzyjemny fetor, ku przestrodze dla potomnych.

Anonimowy autor *Powieści minionych lat* nie określił dokładnie miejsca śmierci i pochówku Światopełka Włodzimierzowicza, zadowolając się stwierdzeniem, że wydarzenia, o których mowa miały miejsce „в пустыню межю Лахы и Чехы”. Czerpiąc obfitą garścią z tego dzieła, inni ruscy latopisarze podają różne warianty tej samej zapiski. Wersję „Лахы и Чехы” podaje Ławrentewski *zwód latopisarski*, zaś *Hipacki* i pozostałe przyjmują wersję „Чяхы и Ляхы”¹⁶. Oto kilka przykładów: „въ пустыню межю Чахы и Ляхы”¹⁷, „въ пустыню межю Чахы и Ляхы”¹⁸, „в пустыни межю Чахов и Ляхов”¹⁹.

Autorzy, wzmiankujący postać Światopełka Włodzimierzowicza, decydowali się najczęściej nie określać dokładnie miejsca jego śmierci i pochówku. Tak zrobił już, piszący w drugiej połowie XV w. kronikarz Jan Długosz, który stwierdził: „1010. Swantopelkus vivtus fugit et venit in Brzescze, quod a Boleslao Polonie rege [et su]o prefecto [at]que presidio tenebatur. Exinde vero de clemencia Boleslai Polonorum regis plurimum fidens, Poloniam procedebat, nova solacia ad rescindendas suas clamitates a Boleslao Polonorum rege petiturus; sed in itinere a repentino correptus languore moritur et a comitibus suis in loco deserto et ignoto sepelitur”²⁰.

Podobnie wypowiedzieli się niektórzy historycy, począwszy od XVIII w. Według Wasilija Tatiszczewa, książę zmarł na polsko-czeskim pograniczu,

1967, s. 27; A. Ю. Карпов, *Ярослав Мудрый*, Москва 2001, s. 486, przyp. 81; N. Delestowicz, *Bolesław II Szczodry: Tragiczne losy wielkiego wojownika 1040/1042–2/3 IV 1081 albo 1082*, Kraków 2016, s. 127–130.

¹⁶ *Лаверентьевская летопись*, стб. 145; *Ипатьевская летопись*, [in:] *ПСРЛ*, т. 2, Санкт-Петербург 1908, стб. 132. Zob. też: И. Н. Данилевский, *Древняя Русь глазами современников и потомков*, s. 348–350; А. А. Никитин, *Текстология русских летописей XI – начала XIV вв.*, вып. 1: *Киево-Печерское летописание до 1112 года*, Москва 2006, s. 199–200.

¹⁷ *Воскресенская летопись*, [in:] *ПСРЛ*, т. 7, Москва 2001, s. 327: „Есть же могила его и до сего дни въ пустыни, исходить же изъ нея смрадъ золъ”.

¹⁸ *Патиаршая или никоновская летопись*, [in:] *ПСРЛ*, т. 9, Москва 2000, s. 76: „Есть же могила его въ пустыни и до сего дни, исходить же изъ нея смрадъ золъ, ибо разсѣдшиися земля пожре его”.

¹⁹ *Летописный свод 1497 г.*, [in:] *ПСРЛ*, т. 28, Москва–Ленинград 1962, s. 20: „527 (1919). „Исходит же из могилы его смрад зол и до сего дне”; *Летописный свод 1518 г.*, [in:] *ПСРЛ*, т. 28, s. 174: „527 (1919). „Исходить же из могилы его смрад зол и до сего дне”.

²⁰ „1010. Świątopełk zwyciężony uciekł i przybył do Brześcia, gdzie król Bolesław utrzymywał załogę. Stąd zaś zdążył do Polski, szukając nowej pociechy u Bolesława króla polskiego, do którego życzliwości miał wiele zaufania, [a to – M. M.] celem powetowania swoich niepowodzeń; lecz w drodze nagle zachorował i zmarł, a towarzysze jego pochowali go w miejscu pustym i nieznanym”. *Joannis Dlugossii, Annales seu Cronicae Incliti Regni Poloniae*, lib. 1, ed. I. Dąbrowski, Varsoviae 1964, s. 269. Na podobieństwo cytowanego tu fragmentu *Kroniki* Jana Długosza z odnośnym tekstem *Powieści minionych lat* zwrócili już wcześniej uwagę historycy, zauważając, że polski dziejopisarz korzystał ze wspomnianego ruskiego latopisu, por.: A. Semkowicz, *Krytyczny rozbiór Dziejów polskich Jana Długosza (do roku 1384)*, Kraków 1887, s. 100; Н. И. Щавелева, *Древняя Русь в „Польской истории” Яна Длугоша (книги I–VI): Текст, перевод, комментарий*, ред. А. В. Назаренко, Москва 2004, s. 97, 244–245, 383, przyp. 112.

w „miejscu złym”²¹. Z kolei Nikołaj Karamzin twierdził, że Światopełk „zakończył swój gnuśny żywot na czeskich pustkowiach”²². Trochę inaczej Siergiej Sołowiew, który podał, że kijowski władca „zginął złą śmiercią na pustyni między Polską a Czechami”²³. Zdaniem Borysa Rybakowa, dręczony urojeniami prześladowczymi Włodzimierzowicz „zmarł gdzieś z dala od ziemi ruskiej w nieznanym latopisarzowi miejscu”²⁴. Podobnie Artur Kijas, który stwierdził, że Światopełk męczony manią prześladowczą „zmarł gdzieś poza Rusią w miejscu nieznanym kronikarzowi”²⁵. Pustynię między Czechami a Lachami, gdzie unosi się smród, jako miejsce pochówku wielkiego księcia kijowskiego, wskazywał Mychajło Hruszewskij²⁶. Z kolei Władimir Bogusławskij i Władimir Burminow przyjęli, że Światopełk „uciekał do Polski, potem do Czech, i zmarł w drodze w zagadkowych okolicznościach”²⁷. Dla części badaczy jednak, zwłaszcza Osipa Senkowskiego, Władimira Dałia, Antona Florowskiego, Władimira Mawrodina i Igora Danilewskiego, termin „межи Чяхи и Ляхи” jest swego rodzaju metaforą i oznacza tyle samo, co powiedzenie „gdzieś daleko, Bóg wie gdzie”, a w baśniach „za siedmioma górami, za siedmioma rzekami”²⁸.

Wyjątek stanowią tutaj nieliczni badacze, głównie polscy, którzy wskazują konkretne punkty na mapie, mogące pretendować do roli miejsca śmierci i złożenia do grobu doczesnych szczątków ruskiego księcia. Jednym z nich jest Konrad Jażdżewski, sugerujący że Światopełk Włodzimierzowicz i część jego drużyny została pochowana na cmentarzysku na terenie dzisiejszego Lutomierska pod Łodzią²⁹. Zaprezentowane stanowisko spotkało się jednak z krytyką naukowców, nieufnie odnoszących się do interpretacji zgromadzonego materiału archeologicznego, podjętej w oderwaniu od źródeł pisanych. Ich wątpliwości budził także brak kompleksowego opracowania znaleziska przez K. Jażdżewskiego, a skupienie uwagi na pojedynczych jego elementach³⁰. Za kontrowersyjne

²¹ В. Татищев, *История Российская*, кн. 2, Москва 1773, с. 100.

²² Н. М. Карамзин, *История государства Российского*, т. 2–3, Москва 1991, с. 14.

²³ С. М. Соловьев, *Сочинения в восемнадцати книгах*, кн. 1: *История России с древнейших времен*, т. 1–2, Москва 1988, с. 203.

²⁴ В. Rybakow, *Pierwsze wieki historii Rusi*, s. 59.

²⁵ А. Kijas, *Ruś*, s. 58.

²⁶ М. Грушевський, *Історія України-Руси*, т. 2: XI–XIII вік, Львів 1905, с. 14.

²⁷ В. Богуславский, В. Бурминов, *Древняя Русь: Рюриковичи*, с. 466.

²⁸ О. И. Сенковский, *Эймундова Сага: Сказание об Эймунде Ринговиче и Рагнаре Агнаровиче, скандинавских витязях, поселившихся в России в начале XI века*, [in:] Idem, *Собрание сочинений*, т. 5, 1858, с. 499–501; В. Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка*, т. 4: Р–V, Санкт-Петербург–Москва 1882, с. 602; А. В. Флоровский, *Чехи и восточные Славяне: Очерки по истории чешско-русских отношений (X–XVIII вв.)*, т. 1, Прага 1935, с. 48–49; В. В. Мавродин, *Образование Древнерусского государства*, Ленинград 1945, с. 355; И. Н. Данилевский, *Повесть временных лет: герменевтические основы источниковедения летописных текстов*, Москва 2004, с. 348–350; Idem, *Историческая текстология: учебное пособие*, Москва 2018, с. 339–349.

²⁹ К. Jażdżewski, *Сментарзыско wczesnośredniowieczne w Lutomiersku pod Łodzią w świetle badań z r. 1949*, „Materiały Wczesnośredniowieczne”, 1, 1951, s. 91–191.

³⁰ Н. Ловмиаński, *Початки Polski: Z dziejów Słowian w I tysiącleciu n.e.*, Warszawa 1970, s. 185, przyp. 562; А. Nadolski, А. Abramowicz, Т. Poklewski, *Сментарзыско z XI wieku w Lutomiersku pod Łodzią*, „Acta Archeologica Universitatis Lodziensis”, 7, 1959, s. 152; М. Wołoszyn, *Обечность руска і скандынаwsка w Polsce od X do XII w. – wybrane problemy*, [in:] *Wędrowka i etnogeneza w starożytności i w średniowieczu*, red. М. Salomon, J. Strzelczyk, Kraków 2010,

uznano również wyniki badań archeologicznych, jakie przeprowadzili Stanisław Kozieł i Mieczysław Fraś, którzy stwierdzili, że księżę Światopełk mógł zostać złożony do grobu w aneksie przy rotundzie Najświętszej Marii Panny na Wawelu w Krakowie³¹. Odosobniony i prawie niezauważony przez historyków pozostaje tutaj pogląd, jaki zaprezentowali Norbert Mika i Šárka Bělástová, a mianowicie, że wspomniany wielokrotnie Włodzimierzowicz, popadłszy w szaleństwo, odszedł z tego świata na bezludnym pustkowiu, rozciągającym się we wczesnym średniowieczu wzdłuż Sudetów, które we wczesnym średniowieczu stanowiły naturalną granicę między Polską a Czechami³².

Jak zatem przedstawiały się sprawy? Należy zauważyć, że do XII w., a więc okresie przedkolonizacyjnym, polsko-czeskie pogranicze było prawdziwą osadniczą pustką³³. Tworzyły ją, ciągnące się na przestrzeni kilkuset kilometrów, pasma górskie, po części skaliste, po części porośnięte gęstymi puszciami, pozbawione osiedli ludzkich³⁴. Istnienie takiego krajobrazu w tym rejonie Europy Środkowej potwierdza dwunastowieczny geograf arabski Al Idrisi, który wzmiankuje, że kraj „B(u)‘ām(i)ia”, czyli Czechy, oddziela od kraju „B(u)lūn(i)ia”, czyli Polski, górzysty teren, zwany „Baluāk”³⁵. Pokryte górami i lasami pustkowie, oddzielające ziemie polskich Piastów od obszaru znajdującego się pod panowaniem czeskich Przemysławidów dostrzegał również dwunastowieczny kronikarz Gall Anonim, który wzmiankując wyprawę wojenną Bolesława Krzywoustego na Czechy w 1110 r. tak napisał: „Inde belliger Bolezlauus, collecta multitudine militari, novam viam aperuit in Bohemiam, quo potest Hannibali facto mirabili comparari. Nam sicut ille Romam impugnaturus per montem Iouis primus viam fecit, ita Bolezlauus per locum horribilem, intemptatum prius, Bohemiam invasurus penetravit. Ille montem unum laboriose transeundo

s. 309–315; K. Kollinger, *Lutomiernicy Waregowie a stosunki polsko-ruskie i sytuacja Waregów na Rusi w początkach XI wieku*, [in:] *Obcy: Funeralia Lednickie: Spotkanie 14*, red. W. Dzieduszycki, J. Wrzesiński, Poznań 2012, s. 321–331.

³¹ S. Kozieł, *Badania archeologiczne w Krakowie na Wawelu w latach 1970–1976*, „Sprawozdania Archeologiczne”, 30, 1978, s. 217–233; Idem, *Rotunda NP Marii na Wawelu w świetle odkryć archeologicznych*, „Sprawozdania z posiedzeń Komisji Naukowych PAN Oddział w Krakowie”, 21/1, Styczeń–czerwiec 1977, s. 7–8; S. Kozieł, M. Fraś, *Stratygrafia kulturowa w rejonie przedromańskiego kościoła B na Wawelu*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979, s. 106, przyp. 205 (Seria: *Prace Komisji Archeologicznej PAN – Oddział w Krakowie*, t. 17).

³² N. Mika, *Przebieg śląsko-morawskiej granicy na przestrzeni wieków*, [in:] *Jedność małych ojczyzn jednością Unii Europejskiej*, red. G. Utracki, Racibórz–Krzyżanowice 2004, s. 9; N. Mika, Š. Bělástová, *Przebieg granicy państwowej na ziemi raciborskiej i opawskiej na przestrzeni wieków*, [in:] *Razem czy osobno – przenikanie kultur polsko-czeskich na kresach południowych. Materiały z polsko-czeskiej konferencji: Racibórz 22/23 października 2009 r.*, red. M. Szczygielska, M. Michalczyk, Racibórz 2009, s. 11.

³³ K. J. Erben, *Príspevky k dějepisu českému, sebrané ze starých letopisů ruských, od nejsterší doby až do vymření Přemyslovců*, „Časopis Musea Království českého”, 44, 1870, s. 74; J. Dobiáš, *Seit wann bilden die natürlichen Grenzen von Böhmen auch seine politische Landesgrenze?*, „Historica”, 6, 1963, s. 41–42; A. Barciak, *Przekaz latopisu ruskiego o wyprawie polsko-ruskiej na Czechy w 1075 roku*, „Śląskie Studia Historyczne”, 2, 1977, s. 35.

³⁴ V. Podrázský, *Český pohraniční hvozď – realita nebo mýtus?*, „Zprávy lesnického výzkumu”, 59, 2014, č. 1, s. 51–54; Bagatelizują sprawę J. V. Šimák, *Středověká kolonisace v zemích českých*, [in:] *České dějiny*, díl 1, část 5, Praha 1938, s. 503–513, 747–748, 832–833; J. Žemlička, *Němci, německé právo a transformační změny 13. století: Několik úvah a jeden závěr*, „Archaeologia Historica”, 28, 2003, s. 33–46.

³⁵ T. Lewicki, *Polska i kraje sąsiednie w świetle „Księgi Rogera” geograf arabskiego z XII w. Al’ Idrisi’ego*, cz. 1, Kraków 1945, s. 128–129.

tantam famam et memoriam acquisivit, Bolezlauus vero non unum sed plures nubiferos quasi supinus ascendit. Ille solummodo cavando montem, coequando scopulos laborabat, iste truncos et saxa volvendo, montes arduos ascendendo, per silvas tenebrosas inter aperiendo, in paludibus profundis potens faciendo, non cessabat”³⁶.

Opisując przejście Bolesława Krzywoustego przez Sudety, polski kronikarz porównał je do przeprawy Hannibala przez Alpy, szlakiem przez Col de la Traversette³⁷. Gall Anonim z pewnością korzystał tutaj z dzieła rzymskiego historyka Tytusa Liwiusza³⁸, co jednak nie stoi w sprzeczności z faktem, że książę Bolesław i jego wojska, pragnąc dotrzeć do Czech, zmuszone były przeprawiać się przez Sudety, które – jak to już powiedziano wcześniej – we wczesnym średniowieczu były górzystym, gęsto zalesionym i niezamieszkałym pustkowiem³⁹. Naturalną formację roślinną dla regla dolnego tworzyły mieszane lasy jodłowo-bukowe i kwaśna buczyna górską, określane mianem pierwotnej puszczy sudeckiej⁴⁰. Pokrywała ona większość wzniesień, czyniąc je wyjątkowo trudno dostępnymi dla człowieka. Wyższe stoki górskie, gdzie we wczesnym średniowieczu z reguły się nie zapuszczano, a tym bardziej ich nie zasiedlano, stanowiły nagie skały, pochodzenia magmowego, metamorficznego i osadowego⁴¹.

Sytuacja na tym obszarze uległa zmianie dopiero w XIII–XIV w. wraz z kolonizacją i pojawieniem się niemieckich osadników, którzy karczowali starą puszcę, osuszali bagna, a także lokowali na sudeckich i podsudeckich pustkowiach nowe wsie i miasta⁴².

Sudety nie stanowią jednolitej formacji i podzielone są na mniejsze pasma górskie, spośród których wymienić można (od zachodu): Góry Izerskie,

³⁶ „Bitny zatem Bolesław, zebrawszy mnóstwo wojów, otworzył nową drogę do Czech, w czym może być porównany z Hannibalem i jego nadzwyczajnym czynem. Albowiem tak jak on, idąc na zdobycie Rzymu, pierwszy dokonał przejścia przez górę Jowisza, tak Bolesław, chcąc najechać Czechy, zapuścił się w miejsca groźną budzące, gdzie przedtem nie stanęła ludzka stopa. Tamten, przeszedłszy mozolnie przez jedną górę, zyskał sobie tak wielką sławę i pamięć potomnych, Bolesław zaś wszedł niemal prostopadle w górę nie na jeden, lecz na więcej niebezpiecznych szczytów. Tamten trudził się tylko drążąc górę i równając skały, podczas gdy ten bez przerwy [zmuszony był – M. M.] toczyć pnie i głazy, wspinać się po strome góry, otwierać przejścia przez mroczne puszcze, budować mosty na głębokich bagnach”. Galli Anonymi, *Cronicae et gesta ducum sive principum Polonorum*, ed. C. Maleczyński, [in:] *Monumenta Poloniae Historica. Nova series*, t. 2, Cracoviae 1952, s. 145–146.

³⁷ G. Ludwig, *Tracing Hannibal's Tracks Over the Alps: Scientists Piece Together a Palaeoecological Puzzle Composed of Carbons, Pollen and Horse Droppings*, „Cahn's Quarterly”, 1, 2017, s. 2–3.

³⁸ Titi Livi, *Ab urbe condita*, ed. W. Weissenborn, H. J. Müller, pars 2: *lib. 21–30*, Leipzig 1884, lib. 21, p. 31–37.

³⁹ W. Semkowicz, *Historyczno-geograficzne podstawy Śląska*, [in:] *Historja Śląska: od najdawniejszych czasów do roku 1400*, Kraków 1933, s. 34–35.

⁴⁰ M. Bugajski, S. Nowiński, *Gospodarka leśna w Sudetach*, [in:] *Studia Geograficzne*, 32, 1983, s. 91–99 (Seria: *Acta Universitatis Wratislaviensis*, № 506); J. Zimny, *Stan lasów i bieżące problemy gospodarki leśnej w Sudetach*, „Problemy Zagospodarowania Ziemi Górskich”, 40, 1996, s. 145–157.

⁴¹ A. Placek, *Rzeźba strukturalna Sudetów w świetle pomiarów wytrzymałości skał i analiz numerycznego modelu wysokości*, Wrocław 2011, s. 20–28 (Seria: *Rozprawy Naukowe Instytutu Geografii i Rozwoju Regionalnego*, № 16).

⁴² W. Krallert, W. Kuhn, E. Schwarz, *Atlas zur Geschichte der Deutschen Ostsiedlung*, Bielefeld–Berlin–Hannover 1958, mapa s. 3; W. Kuhn, *Neue Beiträge zur schlesischen Siedlungsgeschichte*, Sigmaringen 1984, s. 1–11; B. Zientara, *Henryk Brodaty i jego czasy*, Warszawa 1997, s. 123–135; A. Latocha, *Rozwój krajobrazu Sudetów Kłodzkich w czasach historycznych*, [in:] *Struktura przestrzenno-funkcjonalna krajobrazu: Studium uwarunkowań i kierunki zagospodarowania geokompleksów naturalnych i zurbanizowanych*, red. A. Szponar, S. Horsk-Schwarz, Wrocław 2005, s. 141–142.

Karkonosze, Góry Sowie, Góry Stołowe, Góry Orlickie, Jesioniki, Góry Opawskie. Każde z wymienionych tu partii wzniesień charakteryzuje specyficzny typ krajobrazowy i znajdujące się w ich obszarze osobliwości geologiczne. Ciekawe pod tym względem są Góry Izerskie. Po dziś dzień spotkać tam można, niezbyt miłe dla zmysłu powonienia, wydobywające się z formacji skalnych wody szczawiowe, występujące zarówno po stronie polskiej (Świeradów Zdrój, Czerniawa Zdrój), jak i czeskiej (Lázně Libverda)⁴³. Poza tym warto wskazać również, znajdującą się w Kotlinie Kłodzkiej, a położoną u podnóża Gór Orlickich, miejscowość Duszniki Zdrój, której nazwa wywodzi się od duszących (śmierdzących) wyziewów dwutlenku węgla, towarzyszących działalności źródeł wód mineralnych⁴⁴. Podobne zjawiska geotermalne spotkać można również po stronie czeskiej⁴⁵.

Dokonując analizy geomorfologicznej polsko-czeskiego pogranicza Sudetów, nieodparcie na myśl przychodzi odnośny fragment staroruskiego łatorpisu „между ЛАХЫ и ЧЕХЫ [...] есть же могила юго [Стополка – М. М.] в пустыни и до сего дне . исходить же ѿ неа смрадъ золь”⁴⁶. Bez potrzeby więc doszukiwania się metafory w cytowanych tu słowach, widać wyraźnie, że autorowi *Powieści minionych lat* było znane miejsce śmierci i pochówku księcia Świętopełka. Oczywiście trudno tutaj precyzyjnie ustalić, w którym konkretnie punkcie na mapie znajdowała się mogiła ruskiego władcy. W tym przypadku należy brać pod uwagę długi pas górzystych i porośniętych gęstą puszcza pustkowi, ciągnących się między dzisiejszą Szklarską Porębą a Jesionikiem, oddzielających w średniowieczu ziemię Piastów i Przemyślidów.

Wiadomość o miejscu i scenerii, w jakiej pochowano nieszczęsnego Rurykowicza mogła dotrzeć do Kijowa poprzez jego wojów i pacholków, którzy towarzyszyli mu w ostatniej drodze, a o których pisze autor *Powieści minionych lat*, że nieśli Świętopełka, gdyż ten nie był w stanie samodzielnie chodzić. Niewykluczone również, że miejsce, gdzie złożono do grobu księcia kijowskiego było także znane Włodzimierzowi Monomachowi lub komuś z jego otoczenia.

⁴³ J. Dowgiałło, *Pochodzenie dwutlenku węgla w szczawach Karpat i Sudetów na obszarze Polski*, „Biuletyn Instytutu Geologicznego”, 312, 1978, s. 191–217; W. Ciężkowski, *Jednostka hydrogeologiczna szczaw Gór Izerskich*, „Kwartalnik Geologiczny”, 27, 1983, nr 3, s. 595–604;

⁴⁴ J. Fistek, *Szczawy Kotliny Kłodzkiej i Gór Bystrzyckich*, „Biuletyn Geologiczny – Wydział Geologii Uniwersytetu Warszawskiego”, 22, 1977, s. 61–115; T. Kozłowska-Szczęsna, K. Błażejczyk, B. Krawczyk, D. Limanówka, *Bioklimat uzdrowisk polskich i możliwości jego wykorzystania w lecznictwie – Bioclimate of Polish health resorts and the opportunities for its use in treatment*, Warszawa 2002, s. 114 (Seria: *Monografie*, t. 3).

⁴⁵ J. Konta, *Thermické studium sedimentární manganové Korniny od Švábovců (Thermal investigation of the sedimentary manganese rock of Švábovce)*, „Sborník Ústředního ústavu geologického”, 18, 1951, s. 601–632, a także mapy; Idem, *Quantitative petrographical and chemical data on moldavites and their mutual relations (Kvantitativní petrografická a chemická data o vltavínech a jejich vzájemné vztahy)*, „Acta Universitatis Carolinae – Geologica”, 1, 1972, s. 31–45; D. Nývlt, Z. Engel, J. Tyráček, *Pleistocene Glaciations of Czechia*, [in:] *Developments in Quaternary Science: Quaternary Glaciations – extent and chronology a closer look*, ed. J. Ehlers, P. L. Gibbard, P. D. Hughes, 2011, s. 37–46 (tam też wykaz odnośnej literatury przedmiotu).

⁴⁶ „Między Lachami a Czechami [...] jest zaś mogiła jego [Światopełka – М. М.] w pustkowiu do dziś dnia; wychodzi z niej smród okrutny”. *Лаврентьевская летопись*, стр. 145.

Rurykowicz ten, jako sprzymierzeniec władcy polskiego Bolesława Śmiałego, brał udział w kampanii wojennej przeciwko Czechom, datowanej na 1075 r. lub 1076 r.⁴⁷ Pisząc pod koniec życia *Pouczenie* dla swoich synów⁴⁸, książę Włodzimirz zawarł w nim następujący *passus*: „в ЛАХЫ . ходивь за ГЛОГОВЫ . до ЧЕШЬСКАГО ЛѢСА . ходивь в земли ихъ . д̄ . мѣСАЦИ”⁴⁹. Jak widać, wspomniany tu ruski władca znał z autopsji „czeski las”, czyli gęstą puszcę oddzielającą państwo Przemyślidów od piastowskiego Śląska, którego jednym z głównych grodów był cytowany w tekście Głogów⁵⁰. Kilkumiesięczny pobyt Włodzimirza Monomacha i jego zbrojnej drużyny na polsko-czeskim pograniczu stanowił tutaj doskonałą okazją do zapoznania się z topografią i osobliwościami geologiczno-przyrodniczymi nadodrzańskiej krainy, zwłaszcza ze śmierdzącymi wyziewami w Sudetach. Wiedząc skądinąd o ucieczce obarczonego winą za zabójstwo braci i pokonanego w walce Światopełka w ten rejon środkowej Europy, zabobonni wojowie księcia Włodzimirza mogli uznać, że skaliste miejsce na pustkowiu, z którego wydobywa się nieprzyjemny fetor jest grobowcem nieszczęsnego ruskiego władcy. Niewykluczone, że swoje spostrzeżenia zawieźli następnie w swoje rodzinne strony.

Przy takim założeniu zrozumiała staje się próba teologicznego wyjaśnienia sprawy, jaką podał na kartach *Powieści minionych lat*, jeden z pobożnych mnichów z kijowskiej Ławry Pieczerskiej: „есть же могола его в пустыни и до сего дне . исходить же ѿ неѣ смрадъ золь . се же БѢ показа на наказанье княземъ Русьскымъ . да аще сии еще сиде же створать [се слышавше туж казнь прїимѹт . но и больши сее . понеж вѣдаѣ се створать] такоже зло . оубиство . з̄ . бо мьсти|и приѣа Каинъ оубивъ Авела”⁵¹.

Jak widać wyraźnie, cytowany tekst był pisany ku przestrodze żyjących współcześnie ruskich książąt, co z pewnością należy uznać za autorską inicjatywę

⁴⁷ А. В. Флоровский, *Чехи и восточные Словяне*, т. 1, с. 50; Т. Wojciechowski, *Szkice historyczne XI wieku*, przyg. A. Gieysztor, Warszawa 1970, s. 191–195; N. Delestowicz, *Bolesław II Szczodry*, s. 160–162; М. Грушевський, *Історія України-Руси*, т. 2, с. 62–63. А. Barciak, *Przekaz latopisu ruskiego*, s. 35. Dwaj ostatni autorzy kładą to wydarzenie na 1075 r.

⁴⁸ Na temat tego ciekawego średniowiecznego przekazu historycznego: М. П. Погодин, *О Поучении Мономаховом*, „Известия Императорской Академии Наук по Отделению русского языка и словесности”, 10, 1861–1863, стб. 234–244; Н. Шляков, *О поучении Владимира Мономаха*, „Журнал министерства народного просвещения”, 329 (май), 1900, с. 96–138; 329 (июнь), 1900, с. 209–258; 330 (июль), 1900, с. 1–21; И. У. Будовниц, „Изборник” *Святослава 1076 года и „Поучение” Владимира Мономаха и их место в истории русской, общественной мысли*, „Труды Отдела древнерусской литературы – Академия наук СССР”, 10, 1954, с. 44–75.

⁴⁹ „Do Lachów chodziłem, za Głogów do Czeskiego Lasu; chodziłem po ziemi ich cztery miesiące”. *Лаврентьевская летопись*, стб. 247.

⁵⁰ J. Chutkowski, *Dzieje Głogowa*, t. 1, Legnica 1991, s. 14; Z. Handel, *Gród plemienny*, [in:] *Encyklopedia Ziemi Głogowskiej*, t. 8, Głogów 1993, s. 13–15; T. Kozaczewski, *Głogów średniowieczny do końca XIII wieku: Osadnictwo i architektura*, Głogów 2006, s. 9–12; K. Ożóg, *Pomiędzy Głogowem a Glogau: Ewolucja postaw wobec szczątków dawnego miasta*, [in:] *Wobec zabytku... Tradycje i perspektywy postaw. Studia dedykowane pamięci prof. Jerzego Remera*, red. E. Pilecka, J. Raczkowski, Toruń 2010, s. 168.

⁵¹ „Jest zaś mogiła jego w pustkowiu do dziś dnia; wychodzi z niej smród okrutny. To zaś Bóg okazał na przestrożę kniaziom ruskim, aby jeśli ci [znowu] tak uczynią, usłyszawszy o tym, to taką karę otrzymają, i jeszcze większą od tej, ponieważ, wiedząc, co się stało, popełnią także okrutne bratobójstwo. Siedem bowiem zemst przyjął Kain, zabijwszy Abla”. *Лаврентьевская летопись*, стб. 144–145.

samego latopisarza, bez wątpienia dbającego o dydaktyczny i moralizatorski charakter swojego dzieła. Oczywiście opowiadanie może zawierać również przesłanie ascetyczne. Wzmiankowane przez autora tekstu pustkowie, to swego rodzaju pustelnia, pozbawiona ludzkich uciech, położona w miejscu ustronnym, z dala od ojczystego kraju, gdzie nieszczęsny Światopełk, targany wyrzutami sumienia, zakończył swój doczesny żywot⁵². Wydobywający się natomiast z jego grobowca smród zdaje się mieć tutaj alegoryczne znaczenie i jest zaprzeczeniem przyjemnego zapachu, woni mirry, jaki – według cerkiewnej tradycji – emanował z relikwii świętych⁵³. W jednym ze staroruskich tekstów znaleźć można nawet *passus*, mogący sugerować, że feralny książę pojawiał się tu i ówdzie pod zmienionym imieniem Julian, być może jako biblijny *υίός του σκοτους*, czyli syn ciemności: „Многие же говорят, что видели его [Святополка – М. М.] во мраке, как законопреступника Юлиана”⁵⁴. Na zachowanych średniowiecznych i wczesnonowożytnych ikonach, umierający Światopełk, pokazywany jest jako brodaty mężczyzna uskakujący w czarny grób, który zdaje się symbolizować metafizyczną i egzystencjalną ciemność, która spowiła go na wieki⁵⁵. Niewykluczone, że ciemność, do której zdąża obarczony grzechami kijowski władca, obrazuje piekło czy też czarną otchłań, gdzie wziął początek i przebywa biblijny Antychryst⁵⁶.

Przytoczone tutaj metaforyczne ujęcie sprawy nie może jednak przysłonić treści przekazu *Powieści minionych lat*, jako wiarygodnego źródła historycznego, ukazującego w miarę dokładnie wydarzenia związane z życiem i okolicznościami śmierci najstarszego syna Włodzimierza, a także zawierającego istotne szczegóły faktograficzne, dotyczące dziejów dawnej Rusi i krajów sąsiednich. Inaczej przedstawia się sprawa z oceną moralną i interpretacją występujących w tym średniowiecznym przekazie postaci i zjawisk.

Podsumowując, można powiedzieć, że wspomniany tu władca ruski Światopełk, zięć króla polskiego Bolesława Chrobrego, nie cieszył się dobrą opinią

⁵² W języku czeskim terminy „pustina”, „pustyňa” i „pustovňa” oznaczają kolejno: miejsce pustynne, pustelnię lub opuszczony monastyr, por.: J. Siatkowski, M. Basaj, *Česko-polský slovník / Słownik czesko-polski*, Praha–Warszawa 1991, s. 635; D. Foltýn, *Pustiměř (Vyškov)*, [in:] *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, ed. D. Foltýn a kolektiv, Praha 2005, s. 627–631; J. Šuhaj (ed.), *Přírodní památka Hraniční meandry Odry – Evropsky významná lokalita na okraji Bohumína*, „Poodří – časopis obyvatel horní Odry”, 1, 2006, s. 2, 4; V. Hamplová, D. Urbaniak, K. Žurowska, *Nasza Odra: Przewodnik turystyczno-przyrodniczy po granicznych meandrach Odry / Naše Odra: Turistický průvodce přírodou hraničních meandrů Odry / Our Odra River: Odra River Border Meanders Travel and Nature / Unsere Odra: Guide Reise- und Naturführer für die Grenzmeander der Oder*, Racibórz–Krzyżanowice 2006, s. 68, 71.

⁵³ A. Sulikowska, *Ciała, groby i ikony: Kult świętych w ruskiej tradycji literackiej i ikonograficznej*, Warszawa 2013, s. 139–172.

⁵⁴ „Wielu powiada, że widzieli go [Światopełka – М. М.] w mroku, jako przestępcę Juliana”. С. Бугославський, *Пам'ятки XI–XVIII вв. про князів Бориса та Гліба (Розвідка та тексти)*, Київ 1928, s. 194; М. В. Алпатов, *Гибель Святополка в легенде и в иконописи*, „ТОДРЛ”, 22, 1966, s. 19.

⁵⁵ М. В. Алпатов – М. V. Alpatov, *Древнерусская иконопись – Early Russian Icon Painting*, Москва–Moscow 1978, s. 294; В. Г. Пуцко, *Ранняя русская житийная икона: проблемы изучения*, „Древняя Русь: Вопросы медиевистики”, 2014, 2, s. 25, 31; Idem, *Житийные иконы русских святых (XIV–XVI в.)*, „Древняя Русь: Вопросы медиевистики”, 2016, 1, s. 118, 126, 130.

⁵⁶ И. Н. Данилевский, *Историческая текстология*, s. 348.

autora *Powieści minionych lat*, który na początku XII w., jako pierwszy opisał czyny księcia i okoliczności jego zgonu. Trudno się zresztą temu dziwić z uwagi na niemoralne życie, jakie miał prowadzić ów książę, przyczyniając się do zabicia wielu politycznych przeciwników, zwłaszcza (podobno) swoich dwóch braci Borysa i Gleba, późniejszych świętych ruskiej Cerkwi. Nie należy jednak zapominać, że autor *Powieści minionych lat* pisał swoje dzieło w czasach, gdy na Rusi nie rządili potomkowie Światopełka, ale jego głównego politycznego rywala – Jarosława. Oni to byli dobroczyńcami i sponsorami kijowskiej Ławry Pieczerskiej, gdzie funkcjonował i tworzył ruski latopisarz. Wzmiankowana przez autora *Powieści minionych lat* śmierć Światopełka Włodzimierzowicza na pustkowiu między Polską a Czechami („в пустыню межю ЛАХЫ и ЧЕХЫ”) niekoniecznie jest jednak tylko teologiczną metaforą, oznaczającą zgon przeklętego władcy na miejscu niepoświęconym, z dala od ludzi i Boga. Pozbawione osadnictwa ludzkiego pustkowie na polsko-czeskim pograniczu wspominają również inni średniowieczni kronikarze, jak chociażby wspomnieć Galla Anonima. Bez obawy popełnienia pomyłki można więc powiedzieć, że istnienie niezamieszkałej puszczy w Górach Sudeckich, na obszarze między dzisiejszą Szklarską Porębą a Jesionikiem, oddzielającej w średniowieczu ziemię Piastów i Przemyślidów, jest faktem historycznym i tam należy szukać rzeczywistego miejsca pochówku Światopełka Włodzimierzowicza. Osobną sprawą jest, czy aby autor *Powieści minionych lat*, który wspomniał, iż przeklęty książę dokończył życia „в пустыню межю ЛАХЫ и ЧЕХЫ”, dbając o dydaktyczny i moralizatorski charakter swojego dzieła, nie miał również na myśli pustkowie czy też pustelni, gdzie nieszczęsny syn Włodzimierza Wielkiego, obarczony wyrzutami sumienia i problemami psychicznymi, zmarł w niesławie, odrzucony przez ruską społeczność, w tym środowisko pobożnych mnichów z kijowskiej Ławry Pieczerskiej.

*

Marek Mika, „...в пустыню межю ЛАХЫ и ЧЕХЫ...”, where did the Grand Prince of Kiev Sviatopolk Vladimirovich die?

The figure of the Grand Prince of Kiev Sviatopolk Vladimirovich, also called the Accursed, has engaged the attention of historians for a long time, mainly because of his interesting life, which finished with inglorious death (after 1019). A chronicler, the author of *The Tale of Bygone Years*, who was the first to describe the Prince's deeds and the circumstances of his death did not think well of the Rus' ruler, who was also a son-in-law of the Polish King Boleslaw the Brave. One should not be surprised by that though, bearing in mind the alleged immoral life of Sviatopolk, who contributed to killing many political opponents, especially his brothers Boris and Gleb, later canonized to saints in the Rus' Orthodox Church. It has to be taken into account however, that the author of *The Tale of Bygone Years* wrote his chronicle during

the times when Sviatopolk's descendants no longer ruled in Rus', but the descendants of his political rival – Yaroslav the Wise. They were the benefactors and sponsors of Kyiv Pechersk Lavra, where the Rus' chronicler lived and worked. Sviatopolk Vladimirovich's death mentioned by the author of *The Tale of Bygone Years* in the wilderness between Poland and Bohemia („в пустыню межю ЛАХЫ и ЧЕХЫ”) is not just a theological metaphor, meaning the death of the accursed ruler in a non-sacred place, away from people and God. The wilderness of the Polish-Bohemian border, where no people were settled, is also mentioned by other medieval chroniclers, for instance Gallus Anonymus. There are no doubts that the existence of the wilderness in the Sudety Mountains in the area between today's Szklarska Poręba and Jeseník, separating the land of the Piast and the Premyslid Dynasties in the Middle Ages, is a historic fact, and it is there that one needs to look for the real burial place of Sviatopolk Vladimirovich. Another case is, whether the author of *The Tale of Bygone Years* who mentioned that the accursed Prince ended his life „в пустыню межю ЛАХЫ и ЧЕХЫ” cared only for the didactic and moralistic feature of his work, or maybe he meant the wilderness or the hermitage where the fateful Vladimir the Great's son, burdened with remorse and mental problems, died in infamy, rejected by the Rus' society, including pious monks from Kyiv Pechersk Lavra.